

Linda de Vrij, [REDACTED] - Master Vertalen

A trip down memory lane

Schoolvertalingen van Latijnse poëzie

Op 17 november ben ik naar de lezing van Harm-Jan van Dam over het vertalen van Latijnse poëzie geweest. Helaas was het niet zo interessant als ik had gehoopt. Het ging voornamelijk over hoe moeilijk het is om Latijnse gedichten te vertalen en daarbij zo trouw mogelijk te zijn aan de brontekst – dat is in ieder geval de boodschap die bij mij is blijven hangen. Hierbij ging het voornamelijk over het metrum, wat behouden zou moeten worden volgens Van Dam. Maar ja, geldt dat niet voor alle poëzie? Wat ik echter merkte tijdens het luisteren naar de lezing was dat het allerlei herinneringen naar mijn eigen lessen Latijn op leek te roepen. Voor mij was het vertalen totdat ik op de universiteit terechtkwam altijd een manier om een Klassieke tekst te kunnen begrijpen, waardoor de vertalingen eigenlijk niets anders waren dan “wat staat er letterlijk” – met veelvuldig gestelde vragen als: wat is het hoofdwerkwoord? Is dit een conjunctivus? en ga zo maar door. Maar literaire kwaliteiten zijn hier niet aan toe te kennen. Dit vind ik interessant, omdat ik nu leer dat een letterlijke vertaling niet altijd de beste is en daarom heb ik voor dit essay – dat meer een “trip down memory lane” is voor me – ervoor gekozen om een aantal literaire en schoolvertalingen de revue te laten passeren, waaronder mijn eigen vertalingen van Martialis uit 5 VWO.

Ten eerste wil ik benadrukken dat ik hier slechts één scholierenvertaling zal gebruiken, namelijk mijn eigen vertalingen. Natuurlijk wil ik niet pretenderen dat mijn vertalingen zo goed zijn, maar ik denk wel dat deze als geschikt voorbeeld kunnen dienen om schoolvertalingen te vergelijken met een literaire vertaling. Ik zal hierbij proberen om de verschillen tussen beiden te verklaren vanuit een theoretisch kader gebaseerd op de Skopos-theorie, namelijk het idee dat een vertaling met een bepaald doel wordt gemaakt en dat dit doel bepaalt op welke manier de tekst wordt vertaald. Naar mijn mening kan deze theorie een goede verklaring geven voor de verschillen tussen scholierenvertalingen en literaire vertalingen. Daarom zal ik de volgende hoofdvraag als uitgangspunt nemen:

In hoeverre is het doel van een vertaling van Latijnse poëzie van invloed op hoe deze eruit gaat zien?

Graag wil ik beginnen met twee gedichten waarvan ik in een speciale editie van het tijdschrift *Hermeneus* een vertaling heb gevonden van eenzelfde vertaalster, Gerdien Boersma-Zuur, en die ik ook heb vertaald een jaar of wat geleden. Dit zijn de teksten van het eerste gedicht:

een verkouden collega

Jij pakt je keel warm in als jij een vers gaat lezen
maar beter zou zo'n wollen doek voor onze oren wezen.

(Vertaling van Gerdien Boersma-Zuur in *Hermeneus*)¹

*Keelpijn of oorpijn*²

Waarom doe jij een wollen doek om je nek als jij zult gaan voordragen?
Die past beter bij onze oren.

(Eigen vertaling, schooljaar 2006-2007)

Helaas heb ik de Latijnse tekst niet kunnen achterhalen, maar wat iedereen meteen kan zien is dat de vertaling van mevrouw Boersma-Zuur duidelijk een ander uitgangspunt heeft dan mijn vertaling. Wat ik nog weet van de lessen Latijn over Martialis was het gewoonweg niet de opdracht om een literaire vertaling te maken, wat dus mooi aansluit op de skopostheorie: het doel van de vertaling is om te begrijpen wat er staat en alle Latijnse woorden te analyseren wat betreft naamval, getal en ga zo maar door. Vandaar dat er een vertaling uitkomt die letterlijk is en weinig poëtisch. Wat je bij de literaire vertaling ziet is dat er in ieder geval gerijmd wordt en er een bepaald metrum in de verzen zit – wat misschien uit jambes bestaat, maar daar ben ik niet zeker van. Toch is er wel een duidelijke overeenkomst tussen de twee vertalingen, namelijk dat er duidelijk voor is gekozen om de verspreiding van de inhoud over de twee regels gelijk te houden, namelijk het inpakken van de keel op de eerste en onze oren op de tweede regel.

Uiteraard is dit ook inherent aan het genre, want we moeten niet vergeten dat de epigrammen van Martialis allemaal erg humoristisch (bedoeld) zijn en de volgorde waarin de informatie wordt gegeven dus van groot belang is; als in dit geval de verzen omgedraaid zouden worden is het komische effect ver weg. Er zijn dus ook kenmerken uit de brontekst die van invloed kunnen zijn op de vertaling, zeker in het geval van korte gedichtjes met een bepaalde humoristische lading.

Van het volgende epigram dat ik wil behandelen heb ik wel een originele Latijnse versie gevonden.

Nuper erat medicus; nunc est vespillo Diaulus:

Quod vespillo facit, fecerat et medicus

(Martialis, I, 1, Epigram xlviii)³

¹ Gerdien Boersma-Zuur 'Vijfmaal Martialis' *Hermeneus* 45/1 (1973): 14

² Deze titels zijn geen vertalingen, maar stonden reeds in het boek dat wij gebruikten.

³ <http://www.fullbooks.com/A-Selection-from-the-Comedies-of-Marivaux8.html>, 30.11.2011.

Over Diaulus

Van arts tot lijkbezorger, het blijft dezelfde baan.

Wat hij als lijkbezorger doet, heeft hij als arts gedaan.

(Vertaling van Gerdien Boersma-Zuur in Hermeneus)⁴

Dokter

Diaulus was tot voor kort dokter, nu is hij begrafenisondernemer

Wat hij als begrafenisondernemer doet, deed hij ook als dokter

(Eigen vertaling, schooljaar 2006-2007)

Naar mijn mening is deze scholierenvertaling van mijn kant wat meer literair dan de vorige, al is dit waarschijnlijk een gevolg van de opbouw van het originele gedicht; een letterlijke vertaling ligt in dit geval al vrij dicht bij een literair ogende vertaling, voornamelijk vanwege het chiasme: in de eerste regel is de volgorde “*medicus*” en “*vespillo*”, welke in de tweede regel wordt omgedraaid.

Toch is de vertaling die ik heb gemaakt wellicht niet literair te noemen, vanwege de gevoelswaarde van de woorden, zoals het woord begrafenisondernemer, en vanwege het krakkemikkige ritme in de zinnen. Wederom is de literaire vertaling van mevrouw Boersma-Zuur wel geschoeid op een bepaald metrum, dat in beide zinnen gelijk is. Wat je echter wel ziet is dat zij, misschien wel om het rijm en het metrum te kunnen behouden, een gedeelte heeft toegevoegd dat niet per definitie ook in de Latijnse tekst staat – “het blijft dezelfde baan” – al is dit in mijn ogen zeker een toevoeging die ik kan accepteren, omdat er geen bijzondere interpretatie wordt gegeven en de vertaalster dicht bij de originele betekenis blijft ondanks de toevoeging.

Uit dit alles zou je dus de conclusie kunnen trekken dat scholierenvertalingen verschillen van literaire vertalingen in hun letterlijkheid en het niet perse respecteren van het metrum en het rijmschema. Dit alles komt voort uit de omstandigheden waaronder beiden worden gemaakt: een schoolvertaling is over het algemeen bedoeld om de betekenis van het gedicht te analyseren en dus is de meest letterlijke vertaling over het algemeen de “beste” (volgens de leraar). Daarnaast is het ook vaak het geval dat de vertaling één van de onderdelen is van al het huiswerk dat een middelbare scholier moet maken, naast de wiskundesommen en de Franse leesteksten, en dan schiet het er nog wel eens bij in om een geweldig mooie vertaling te maken. Wat ik echter wel moet toevoegen naar mijn mening is dat het – in ieder geval bij mijn lerares Latijn – gebruikelijk was om ook een stilistische analyse te maken, met alliteraties en dergelijke, maar dit gebeurde vaak in de les, en was geen onderdeel van de vertaalpraktijken.

⁴ Gerdien Boersma-Zuur, 14.

Toch zijn er zeker ook uitzonderingen, waarvan ik er één wil bespreken. Het gaat hier om een werkstuk van www.scholieren.com, waar vrij veel vertalingen zijn te vinden⁵. Het gaat hier blijkbaar om een praktische opdracht waarbij de scholieren een aantal gedichten, een bepaald aantal verzen, moesten vertalen en een aantal vragen daarover moesten maken. Hier zie je duidelijk dat er wel een bepaalde literaire aandacht aan de vertalingen is besteed door de vertaalster (die toevallig ook Linda heet). Zo zijn zij alle op rijm geschreven en is er een bepaald metrum ingebouwd. Twee sprekende voorbeelden:

Gedicht 13: (Im)potent?

Una nocte quarter possum: sed quattuor annis
si possem, peream, te, Telesilla, semel.

Gedicht 13: (Im)potent

Ik kan het wel vier keer in één nacht
Dat had je vast niet verwacht
Want als ik het met jou probeer
Lukt het nog niet één keer

Gedicht 27: Vriendinnen

Omnes quas habuit, Fabianiane, Lycoris amicas
extulit. Uxori fiat amica meae.

Gedicht 27: Vriendinnen

Lycoris heeft alle vriendinnen begraven die ze had
Het was ook allemaal één pot nat
Laat ze een vriendin worden van mijn vrouw
Leg haar ook in dat gat....en gauw!⁶

Van deze gedichten kun je zeker zeggen dat ze een bepaalde literaire kwaliteit bezitten die de eerder besproken vertalingen van mijn hand niet hebben. Zo zie je ook dat deze bepaald minder letterlijk zijn vertaald, aangezien de originele gedichten van Martialis beide bestaan uit slechts twee verzen en er hier vier verzen zijn geschreven. Daarnaast is er een goede poging gedaan om het humoristische aspect van de gedichten van de Romeinse dichter naar voren te brengen. Dit spreekt bijvoorbeeld uit het gebruik van de uitdrukking “een pot nat” en uit het vrij logisch klinkende ritme.

⁵ <http://www.scholieren.com/werkstukken/6261>, 30.11.2011.

⁶ Ibidem.

Kortom: er bestaat uiteraard een verschil tussen een literaire vertaling van de gedichten van Martialis en een scholierenvertaling, maar het hangt allemaal af van welke scholierenvertaling je bestudeert. Mijn eigen vertalingen zijn letterlijk en weinig literair te noemen, terwijl de vertalingen die mijn naamgenote op www.scholieren.com heeft gezet wel literair genoemd zouden kunnen worden. Hieruit blijkt dus dat er niet alleen verschillen zijn tussen als poëtische producten gepubliceerde vertalingen en die vertalingen gemaakt op het Gymnasium, maar ook tussen de verschillende vertalingen die door VWO-leerlingen worden gemaakt.

En dit alles valt naar mijn mening te verklaren vanuit de Skopos-theorie, waar ik eerder al even over sprak. Het gaat hier om verschillen gebaseerd op de verschillende “opdrachten”, op de verschillende doelstellingen waarmee de vertaler werkt. Bij een literaire vertaling is het doel over het algemeen dat de vertaalde gedichten worden gepubliceerd (in tijdschriften, bloemlezingen en dergelijke) en dan wordt er vaak een bepaald literair doel nagestreefd: de vertaling moet een eigen poëtische kracht hebben. Bij scholierenvertalingen is het doel afhankelijk van de opdracht die de docent stelt: het kan zijn dat een leerling het gedicht moet vertalen om te oefenen met het Latijn of om helder te krijgen wat er precies staat. Aan de andere kant, kan de docent zijn of haar leerlingen ook de opdracht geven om juist een “dichterlijke” vertaling te maken zoals is gebeurd met de hierboven besproken praktische opdracht.

Er kunnen natuurlijk nog veel meer vertalingen, aspecten en opvattingen worden besproken, maar waar het in mijn ogen dus allemaal op neerkomt is de vraag: wat is het doel van de vertaling? Het antwoord op deze vraag verklaart ook de manier waarop een tekst wordt vertaald. Natuurlijk kan dit alles ook van toepassing zijn op andere Latijnse gedichten, op andere Latijnse teksten in het algemeen en in principe op alle te vertalen teksten in welke taal dan ook. Maar dat is een discours waarover ik hier niet verder zal uitweiden.

± 1550 woorden

(inclusief titel; exclusief gedichten, bronnenlijst en voetnoten)

Bronnenlijst⁷

De hand-out en verdere informatie verstrekt tijdens de lezing van Harm-Jan van Dam: 17-11-2011.

Mijn schrift uit 5 VWO, het jaar waarin wij een aantal gedichten van Martialis hebben vertaald.

Boersma-Zuur, Gerdien. 'Vijfmaal Martialis' *Hermeneus* 45/1 (1973): 14.

<http://www.fullbooks.com/A-Selection-from-the-Comedies-of-Marivaux8.html>, 30.11.2011.

<http://www.scholieren.com/werkstukken/6261>, 30.11.2011.

⁷ Voor het opstellen van de bronnenlijst heb ik de handleiding van de BA Italiaanse taal en cultuur gebruikt als stijlmodel (Attenzione! Prego!).